

CRITICĂ ȘI BIBLIOGRAFIE

EMINESCU, *Proză literară*, Ediție îngrijită de Eugen Simion și Flora Șuteu. Cu un studiu introductiv de Eugen Simion.

Editura pentru literatură, 1964, LXXXII + 398 pag.

Plănuită de mai multă vreme, anunțată în citeva rânduri în proiectele de apariție și așteptată cu legitim interes de cititori, ediția din proza lui Eminescu a văzut lumina tiparului abia anul acesta cu ocazia comemorării a 75 de ani de la moartea poetului. Prin realizarea acestui important act de restituire istorico-literară s-a repus în circulație unul din sectoarele importante ale creației eminesciene, contestat adesea în trecut sau simplificat prin interpretări inerte, nu o dată nivelatoare și chiar dogmatice.

Concepută ca o ediție de „popularizare” (p. LXXXII), culegerea în discuție însumează lucrările publicate de poet în timpul vieții, precum și majoritatea textelor rămase în manuscris. Criteriul care a prezidat opera de selecție întreprinsă de autorii ediției este însă susceptibil de oarecare obiecții deoarece multe din bucățile postume sînt simple încercări literare, lipsite de o unitate ideologică și artistică mai ușor sesizabilă. În sumarul volumului au fost incluse, între alte postume, texte fără însemnătate ca *Aur, mărire și amor, Părintele Ermolachie Chisăliță, Contrapagină*, dar au fost lăsate pe dinafară, fără justificare, prelucrări folclorice cum ar fi *Finul lui Dumnezeu, Frumoasa lumii, Borta vintului* etc. Îndreptățirea acestor lucrări de a figura sau nu într-o ediție din proza lui Eminescu ni se pare absolut egală, așa că o discriminare, ca în cazul de față, ne apare neîntemeiată.

Într-un studiu despre proza lui Eminescu, publicat cu puțin timp înaintea apariției volumului în discuție (v. „Tribuna” nr. 10—14, 1964), opinam că rețeful adevărat al epicii poetului ni-l oferă, cu prisosință, într-o discuție, creațiile publicate în timpul vieții, în „Convorbiri literare” și „Curierul de Iași”, precum și fragmentul de roman *Geniu pustiu*, apărut postum. Realizarea unei ediții, mai cu seamă cu caracter de popularizare, reclamă, credem, aplicarea, în privința postumelor, a unui criteriu selectiv mai riguros. Se pare că însuși autorul studiului introductiv este de acord, în principiu, cu acest mod de a privi textele postume deoarece atunci cînd le discută (nu ne referim la *Geniu pustiu*), comentariul său înaintează cu oarecare stînghereală. Criticul se vede obligat uneori să afișeze destule rezerve față de realizarea artistică a unor texte rămase în manuscris, să constate identități între ele sau influențe străine neasimilate. Alteori este chiar nevoit să bănuiască evoluția eroilor datorită existenței unor pagini albe în diferite manuscrise.

Obiecția noastră nu afectează însă cituși de puțin modul în care a fost realizată această ediție, prima cu adevărat științifică din proza lui Eminescu. Meritul de seamă aparține, desigur, harnicei și devotatei cercetătoare Flora Șuteu care a depus o muncă migăloasă de colaj și transcriere a textelor eminesciene, aplicînd cu rigurozitate cele mai noi principii filologice. Într-o *Notă despre ediție* autoarea și-a precizat, de altfel, cu multă claritate, criteriile folosite, nelăsînd nici un dubiu asu-

pra caracterului științific al întocmirii ediției, pe care l-am putut ușor verifica — pentru textele apărute în timpul vieții scriitorului — prin efectuarea citorva sondaje în publicațiile respective și principalele ediții vechi (frații Saraga, Ion Scurtu și D. Murărașu — cea mai bună).

Ținuta științifică a acestei ediții este substanțial amplificată și de notele de la sfârșitul volumului în care se fac necesare precizări filologice și se dau, cum se spune în *Notă despre ediție*, „informații de istorie literară cu privire la fiecare bucată în parte, explicații de natură enciclopedică despre autorii, evenimentele istorice, personajele mitologice etc. la care se referă textul eminescian” (p. LXXIV). Ar fi fost bine dacă în aceste note, realizate cu probitate științifică și pasiune pentru amănunt, s-ar fi evitat repetiția unor date de istorie literară și citate din exegeții mai vechi ai epicii eminesciane, expuse deja de Eugen Simion în studiul introductiv. Meritele Florei Șuteu în realizarea acestei ediții cresc dacă mai amintim și seriozitatea cu care a întocmit *glosarul* de cuvinte mai puțin cunoscute, cu accepții deosebite, folosite de poet, absolut indispensabil cititorului obișnuit.

Prima ediție științifică din proza lui Eminescu este însoțită de un amplu și documentat studiu introductiv (67 pagini), elaborat de criticul literar Eugen Simion. Prelund unele idei valabile emise altă dată despre această creație, în primul rând de către acad. G. Călinescu, autorul dezvoltă o analiză atentă a motivelor romantice din epica poetului, delimitează numeroase din trăsăturile ei particulare, încercând să le pună în relații cu romantismul european. Preocuparea, vădită permanent, de a-l discuta pe Eminescu prin prisma aderenței sale la romantism și a notelor particulare pe care le aduce în cadrul acestui curent, conferă studiului introductiv o ținută analitică ce nu are nimic comun cu prejudecățile despre romantismul poetului, ivite în unele cercetări de-acum câțiva ani.

S-a făcut observația de către unii că Eugen Simion ar realiza, în această prefată, o cercetare exhaustivă a prozei poetului, o punere la punct a tuturor chestiunilor controversate. Această atitudine ni se pare exagerată, trădând pe lângă lipsa de obiectivitate a acestora și cunoașterea foarte sumară a bibliografiei problemei.

La o lectură mai atentă a prefetei se pot depista și unele insuficiențe surprinzătoare. Sublinierea caracterului înalt patriotic din romanul *Geniu pustiu*, ca și generalizările pe marginea acestei creații nu sînt susținute de o analiză mai adîncă. Se ivesc chiar și unele observații care nu concordă cu realitatea operei în discuție.

Eugen Simion scrie că în cele din urmă, după înfrîngerea revoluției și aflarea scrisorii de dezvinovățire a iubitei sale Poesis, Toma Nour „găsește o compensație în vis” (p. XX). De fapt eroul își va continua activitatea revoluționară prin Europa, în Germania mai exact, de unde va fi condamnat și exilat în gheturile veșnice ale Siberiei. Susceptibilă de rețușări, în vederea unei nuanțări a observației, este și concluzia că „sufletul lui apostat (al demonului eminescian transfigurat aici în persoana lui Toma Nour și Ioan — n.n.) se mintuie prin iubire, iar scepticismul funciar se risipește în marile acțiuni populare, însă nu definitiv, căci o dată exodul sîrșit, eroul cade în starea de dinainte” (p. XXI).

Se știe însă că, dezamăgiți în iubire, eroii amintiți ajung la revoluție, urmînd astfel calea inversă a demonului din *Inger și Demon*. După sfîrșitul revoluției în care eroul eminescian se manifestase ca un luptător activ (Ioan sîrșește eroic) Toma Nour nu cade exact în „starea de dinainte”, ci va evolua în sensul celor observate mai sus. Prin aceasta Eminescu aduce o puternică notă originală în cadrul romantismului progresist european.

O interpretare de felul celei discutate mai înainte aflăm și în cazul comentării sfîrșitului nuvelei *Sărmanul Dionis*. Autorul prefetei arată că după isprăvirea aventurii cătrice cunoscută, Dionis „trăiește alături de Maria”, „convertirea casnică, izbăvitoare” (p. XL), poetul oferînd „aici soluția din *Inger și demon*”, a dragostei care liniștește și regenerează sufletul după eșecul luptei. Este de observat însă, cum scriam și cu alt prilej, că Eminescu ne sugerează, către finalul nuvelei, că iubirea Mariei îl va alina doar numai într-un fel pe cutezătorul Dionis, această împăcare fiind pentru erou o compensație ieftină, deoarece el rămîne, în continuare, un demon nemulțumit, sceptic din cauză că societatea în care trăiește i-a retezat elanurile grandioase de fericire.

Fără îndoială că procedînd la o revizuire a studiului introductiv, Eugen Simion va elimina aceste interpretări grăbite, va face apoi trimiteri la toate citatele pe care le dă (v. p. VI, VII, X, LV, LXXI) pentru a imprima un mai accentuat caracter științific cercetării sale. Se simte, de asemenea, nevoia unei legături mai strînse între diferitele părți ale prefetei.

Îngrijită cu pasiune și competență de Flora Șuteu și Eugen Simion, ediția din proza literară a lui Eminescu se impune ca o realizare în cadrul reeditărilor din ultima vreme. Ea oferă nu numai un mijloc care facilitează pătrunderea prozei marelui poet în categorii tot mai largi de cititori, ci și un instrument științific valoros pentru specialiști, istorici literari și filologi, care se dedică studiului operei lui Eminescu.

Mihai Drăgan

AUGUSTIN Z. N. POP, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*
Editura Academiei R.P.R., București, 1962, 620 pag.

Intitulat cu modestie *Contribuții documentare...*, volumul lui Augustin Z. N. Pop reconstituie, întemeindu-se pe mărturiile cunoscute sau valorificînd un număr însemnat de documente inedite, biografia familiei Eminovici și perioade ample din viața lui Eminescu. Este rodul unor cercetări minuțioase și îndelungate în arhive, biblioteci, colecții particulare și al anchetelor de teren prin locurile unde a trecut persoana sau amintirea poetului.

Contribuțiile... sînt împărțite în 11 capitole, grupate după criterii variate, urmărind fie ordinea cronologică a evenimentelor, fie adunarea documentelor din perioade diferite, legate prin aceeași problematică. Fiecare capitol este precedat de comentariile, deseori utile, ale cercetătorului, la care se adaugă prezentările succinte făcute mărturiilor mai importante și numeroasele planșe, fotografii, facsimile.

Doă capitole (*Ipoțeștii lui Iminovici și Unirea și reforma agrară în satul lui Eminescu*) sînt consacrate ținutului natal al familiei poetului, începînd cu o „hotarnică” din 1815 și terminînd cu prezentarea Ipoțeștilor în zilele noastre. În afara informațiilor de ordin economic și social, aflăm o descriere a așezării după repartitia pămînturilor de-a lungul vremii, alături de actele care dovedesc lupta deznădăjduită a căminarului Gheorghe Eminovici și a soției sale pentru păstrarea Ipoțeștilor. Documentele inedite privitoare la starea socială a lui Gh. Eminovici evidențiază necentenita grijă și strîmtoare financiară a bătrînului, asaltat de creditori, de ginerele care-și revendică drepturile bănești sau de solicitările băieților mai mari, aflați la studii, dar, în același timp, ele aduc elemente noi în caracterizarea căminarului. Firea sa aprigă și nestăpînită, manifestată în numeroasele litigii cu vecinii, se îmbină cu un dezvoltat simț al dreptății și cu o putere de muncă neobișnuită, atît de necesară conducerii unei familii numeroase. Portretul este aprofundat și prin infirmarea, bine argumentată, a unei teze eronate din istoriografia literară mai veche, după care tatăl poetului ar fi fost antiunionist.

Alături de aceste date prețioase, întîlnim, în cel de al doilea capitol, ample considerații economice și politice despre reforma agrară din 1864, precum și unele acte oficiale legate de același eveniment, care nu au însă nici o tangență cu familia Eminovici și a căror prezență în volum este, după părerea noastră, nejustificată.

Episodul dramatic al dărîmării casei poetului de la Ipoțești în 1924, de către moșierul Papadopol, act profanator al unui exploatator mărginit și rapace, este redat pe larg, cu toate ecurile lui în opinia publică a vremii și cu întreaga sa semnificație ideologică.

Numeroasele acte oficiale, scrisori, adunate în capitolul închinat Ralucăi Eminovici, nu adîncesc, decît în mică măsură, chipul știut al mamei, dar prezintă interes prin mulțimea informațiilor privind strămoșii și rudele acesteia, constituind și mărturii noi ale vieții sale zbuciumate.

Soarta nefericită a lui Serban Eminovici, urmărită pe documente și scrisori, este memorabilă și pentru că evidențiază participarea poetului la suferințele fratelui său mai mare și grija sa deosebită ca vestea morții „doctorandului” din Berlin să nu zdrobească inima și așa slăbită a mamei.

Capitolul dedicat lui Matei Eminescu, singurul dintre frați care a avut parte de o viață tihnită și de lungă durată, cuprinde numeroase mărturii utile pentru cunoașterea mezinului și a relațiilor sale cu poetul. Interesul sporit pe care îl acordă Augustin Z. N. Pop acestui frate este explicabil, ținând seamă de contribuția lui la cunoașterea vieții lui Eminescu (și reproducerea în volum a însemnărilor sale este binevenită), dar aceasta nu trebuia să ducă la pierderea discernământului critic în judecarea atitudinii, nu totdeauna exemplară, a lui Matei Eminescu față de poet. O frază ca aceasta, referitoare la fratele memorialist, este olocventă: „La acolada braurii ostășești, ca luptător la Smîrdan și Plevna, pentru care a binemeritat șase decorații romine și rusești. Matei Eminescu probează nobilul interes ca să lase posterității știri controlate, asupra familiei sale” (p. 6).

Informațiile noi care interesează direct biografia lui Eminescu, fără a reprezenta contribuții substanțiale, au meritul de a lumina unele momente mai puțin clarificate pînă acum, de a preciza, cu noi amănunte, cele cunoscute anterior. Merituoase sînt, în acest sens, refacerea foarte exactă a „odiseei” poetului prin numeroasele și sărăcicioasele sale locuințe bucureștene, știrile despre participarea lui Eminescu la încă două societăți progresiste, „Rominismul” (1869) și „Carpații” (1882), ca și cele care dovedesc străduința sa de a uni pe gazetari într-o „Societate a Presei Romine”.

Semnalăm în mod deosebit, pentru cunoașterea ultimilor ani din trista biografie eminesciană, cele trei scrisori inedite, trimise de poet, aflat la tratament la Odessa, către prietenii din țară. Cu mîntea limpezită, într-o perioadă de relativă ameliorare a bolii, Eminescu, din nou „fără o lețcaie”, scrie prietenului Novleanu, cu obișnuita sa ironie amară, despre voșnicele necazuri... financiare. Se interesează de evenimentele politice, este plin de curiozitate și doritor de vești: „Orice știre e interesantă. Gazetele puține cari-mi vin în mîină le citesc din slovă în slovă, pînă chiar și anunțurile, atît de ahotnic te face singurătatea și lipsa de ocupație zilnică” (p. 454).

Scrisorile inedite ale Harietei și Veronicăi Micle, extrasele din presa vremii aduc noi amănunte legate de sfîrșitul tragic al poetului. Ne întrebăm, totuși, dacă reproducerea diverselor declarații ale doctorului Suțu făcute ziariștilor avizi de nouătați, sau relatarea „peripețiilor” creierului lui Eminescu după moarte, contribuie cu ceva la aprofundarea acestui ultim capitol din biografie.

Din cea de a doua categorie, amintită la început, face parte capitolul *Junimiștii și Eminescu*, prin care A. Z. N. Pop încearcă să elucideze, bazat pe mărturiile cunoscute și cîteva inedite, o problemă atît de controversată în istoriografia noastră literară. Documentele reproduse, însă, nu susțin în suficientă măsură afirmațiile prea categorice ale autorului și, din această cauză, se ajunge, uneori, la judecăți discutabile. Astfel, o manifestare singulară (foarte interesantă, e drept) ca aceea a lui Grigore Melidon, autorul unei poezii închinată lui Eminescu, în 1870, duce la generalizări pripite despre recunoașterea marelui talent al poetului, încă din acel an, de către „cercurile cărturarilor patrioți din Moldova” (p. 309). O scrisoare trimisă de Bodnărescu lui Titu Maiorescu generează, iarăși, o presupunere hazardată: „Dacă Maiorescu ar fi dat urmare insufletei inițiative... de a-l aduce pe Eminescu profesor la Pomirla, acolo, într-o ambianță prietenească, traiul poetului în cercul familiei Bodnărescu ar fi îmbogățit tezaurul poeziei cu noi capodopere...” (p. 347).

Din același capitol dedicat „Junimii”, trebuie menționată părerea lui Iacob Negruzzi despre poezia lui Eminescu, expusă într-o scrisoare către autorul *Criticelor*, revelatoare prin ingustimea de vederi a junimistului și totala sa lipsă de receptivitate față de versurile aceluia care a făcut faima „Convorbirilor literare”.

Volumul de documente al lui Augustin Z. N. Pop este redactat cu un scrupul științific lăudabil, cu o permanentă grijă pentru reproducerea cit mai fidelă a documentului, pentru înlăturarea celei mai mici erori de informație.

Față cu o asemenea rigoare științifică, sînt surprinzătoare neglijențele și exprimerile confuze întîlnite, uneori, în comentariile autorului. O frază ca aceasta, de pildă, nu poate produce decît nedumeriri: „Ea [copilăria] se desfășoară între necu-

prinsul imaginativ al jocurilor de sat, proprii mentalității folclorice [!], în care viitorul poet se infiază cu dominante [!] ce străbat viața de mai tirziu a creatorului liric și confiniile [!] moralei părințești restrictivă [!]" (p. 14). Unele formulări neinspirate, de felul acestora: „reversibilitatea sentimentală față de soacra suferindă" (p. 64), „pivotându-și credința în vitalitatea spirituală" (p. 70), [Ruxanda] „muri crudă și fără biografie" (p. 168), „caracterul ambiguu al spiritualității statutare" (p. 432) sau „nefericitul ulcerat" (p. 448) (e vorba de Eminescu), nu pot decît să dăuneze nivelului general al expunerii.

Valoros prin bogăția documentelor puse în lumină, prin minuțiozitatea și exactitatea cercetărilor, ca și prin zelul dovedit în adunarea materialului, volumul lui Augustin Z. N. Pop se înscrie printre ultimele contribuții la cunoașterea biografiei marelui poet.

L. Volovici

GH. BULGĂR, *Eminescu despre problemele limbii romine literare*

Editura științifică. București, 1963, 115 pag.

Moștenirea pe care ne-a lăsat-o Eminescu cuprinde, în afara operei artistice propriu-zise, scrieri mai puțin sau de loc cunoscute, care surprind și astăzi cercetătorul de specialitate prin varietatea lor și prin profunzimea ideilor. Într-un studiu din anul 1955, Tudor Vianu observa pe drept cuvînt că cercetarea celor cincisprezece mii de pagini ale manuscriselor eminesciene pune în lumină „o minte genială deschisă către problemele cele mai variate ale științei"¹. Studiarea activității poetului, în diversele ei forme de manifestare, reprezintă o întreprindere pe cît de interesantă pe atît de grea. Obligațiile unei astfel de încercări, privind ideile poetului despre limba romină literară, și le-a asumat cercetătorul Gh. Bulgăr, în lucrarea pe care o discutăm aici, apărută anul trecut la Editura științifică. De fapt, aceasta nu este decît o reluare amplificată a studiului cu același titlu publicat în anul 1955.

Lucrarea conține nouă capitole, în care, după o serie de considerații introductive, sînt discutate părerile poetului despre temeiurile istorice ale limbii literare moderne, despre limba populară și limba artistică, despre limba scriitorilor, stilul științific și cel publicistic și altele.

În capitolul introductiv se subliniază faptul că preocupările poetului pentru problemele limbii au apărut în chip firesc, o dată cu căutările artistice, și au continuat de-a lungul întregii sale activități. Eminescu avînd o serioasă cultură filologică, în același capitol este discutată poziția critică a poetului față de tendințele puriste sau cosmopolite manifestate în procesul dezvoltării limbii literare.

În următoarele două capitole autorul demonstrează că pentru Eminescu izvoarele limbii literare au fost limba veche și limba populară. Poetul a adunat numeroase texte vechi, manifestînd un interes continuu pentru limba acestora, în care a descoperit construcții originale, demne de a fi valorificate de scriitori. Asupra valorii stilistice a limbii textelor vechi Eminescu s-a pronunțat în repetate rânduri. „Netăgăduită este însă valoarea lor stilistică și lexicală — spune Eminescu. *Stilistică*, căci nu sînt scrise sub influența limbilor moderne...; *lexicală*, prin mulțimea de cuvinte originale...". Gh. Bulgăr arată apoi că interesul poetului pentru creația populară s-a manifestat în triplu plan: al culegerii de texte populare, al valorificării folclorului, reflectată în opere originale și al comentariului lingvistic pe marginea problemelor actuale. Tot aici autorul observă că, plecînd de la o perspectivă istorică și cunoscînd temeinic limba romină, poetul a sesizat necesitatea respectării normelor cu existență obiectivă ale limbii poporului, în limba scrisă.

¹ Tudor Vianu, *Eminescu*, în „Limbă și literatură", vol. I, 1955, p. 309.

Cel de-al patrulea capitol analizează părerile lui Eminescu despre limba și stilul scriitorilor, despre stilul științific și publicistic. Temeiul limbii noastre literare, arăta Eminescu, se găsește în opera „scriitorilor noștri cei mai buni: Alecsandri, C. Negruzzi, Bolintineanu, Donici, Bălcescu și alții”, care „știau o limbă frumoasă, vrednică și înțeleasă de opinică și de vodă”. Este discutată apoi atitudinea poetului față de Heliade și rolul acestuia în dezvoltarea limbii, alături de scriitorii, cit și ca teoretician literar, ca lingvist bine orientat în prima perioadă a activității sale, admirația pentru limba operei lui Bălcescu și pentru frumoasa realizare lingvistică din *Pseudocynegeticos*.

Capitolul următor, intitulat *Despre istoria limbii și despre cultivarea limbii literare*, pune în evidență preocupările teoretice ale poetului, care observa tendințele generale ale limbii, remarcă procesul ei de statornicire, urmărirea fixarea unor norme obiective care să asigure dezvoltarea unității și a capacității de comunicare a limbii și propunea soluții practice pentru modernizarea limbii literare.

Sunt discutate, în capitolele finale, însemnările poetului despre diversele structuri de vocabular, despre nuanțele semantice ale unor cuvinte, despre fenomenele gramaticale, despre ortoepie, ortografie și alte probleme ale limbii, însemnări care dovedesc, din nou, o justă orientare filologică.

Sinonimia, proprietatea termenilor, chestiuni de lexicografie și, mai ales, problema neologismelor sunt pe larg comentate de poet, care recomandă, în privința folosirii neologismelor, echilibrul și măsura. Pentru poet gramatica, considerată „o școală a gândirii”, are un rol însemnat în dezvoltarea limbii literare. În ceea ce privește ortografia, Eminescu s-a situat consecvent de partea celor care susțineau necesitatea aplicării principiului fonetic. De asemenea, Eminescu a discutat, cu multă competență, chestiuni de ortoepie, recomandând o „pronunție generală”, adică unitară.

În *Concluzii* se subliniază încă o dată faptul că cel mai mare poet al nostru s-a dovedit a fi și un profund cunoscător al bogăției limbii, al legilor și posibilităților ei de dezvoltare.

Dacă pentru cititor este evidentă creșterea calitativă a lucrării, în raport cu broșura publicată în anul 1955, conținutul documentatului studiu scris de Gh. Bulgăr nu mulțumește însă în întregime. I se poate reproșa lucrării, mai întâi, o deficiență de structură și anume: organizarea materialului, împărțirea lui în capitole, care, cu prilejul unei republicări, putea fi îmbunătățită. Actuala structură a cărții duce la o repetare a unor comentarii de la un capitol la altul, fără a se aduce în discuție fapte noi. Astfel, atitudinea poetului față de tendințele puriste sau cosmopolite ale unor categorii de vorbitori din acea epocă este comentată în mai multe capitole, ca și discuțiile despre limba ziarelor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau despre teatru, care se repetă, de asemenea, în cursul lucrării. În același timp unele discuții și comentarii sunt extrem de întinse ori nu-și justifică prezența în paginile cărții. În această situație se găsesc pasajele despre teatru și pronunția actorilor din secolul trecut (p. 21, 107—109), cele în legătură cu Mozes Gaster (p. 16, 26), cele despre activitatea de bibliotecar a lui Eminescu (p. 26, 30) sau cele destinate analizei unor procedee de creație eminesciene (p. 54—55).

Ar fi fost necesar ca lucrarea să aibă și o listă bibliografică cu scrierile care au tratat probleme privind interesul lui Eminescu față de limbă, publicate de cercetătorii care s-au ocupat până acum cu studiul operei marelui nostru poet.

Documentată și scrisă cu multă dragoste pentru marele nostru poet, cartea lui Gh. Bulgăr are meritul incontestabil că discută, pentru prima dată într-o lucrare de proporții mai mari, ideile despre limbă ale lui Eminescu, răzlețite în diferite periodice ale vremii sau în manuscrise, punând astfel în lumină unul din aspectele mai puțin cunoscute ale bogăției și variatei sale activități.

V. Zăstroiu

DAN BĂDĂRĂU, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*
 Editura Academiei R.P.R., București, 1964, 410 pag.

Dimitrie Cantemir ocupă un loc de frunte nu numai în istoria științei române, dar și în istoria științei în general. Deosebit de inzestrat, învățatul domnitor a fost totodată un filozof umanist, un spirit larg și militant. Lucrarea profesorului Dan Bădărău, membru corespondent al Academiei R.P.R., *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* explică opera marelui cărturar din secolul al XVIII-lea, prin condițiile de viață a autorului și prin influența mediului social, politic și intelectual.

Materia e tratată sub următoarele titluri: I. *Feudalismul și ortodoxia*; II. *Viața și personalitatea lui Dimitrie Cantemir*; III. *Gîndirea sa politică*; IV. *Aportul filozofic*; V. *Umanismul lui Cantemir*; VI. *Materia și formele ei de existență*; VII. *Omul*; VIII. *Știința și istoria*. După ce ne prezintă condițiile cultural-istorice generale ale epocii într-un capitol aparte, profesorul Dan Bădărău se ocupă de viața și personalitatea lui Dimitrie Cantemir, pentru a evidenția cauzele care l-au determinat să se intereseze din ce în ce mai mult de soarta și aspirațiile poporului român. În capitolul al treilea, intitulat *Aportul filozofic*, autorul analizează întreaga operă a lui Dimitrie Cantemir. Cititorul are prilejul să cunoască numeroasele rectificări pe care profesorul Dan Bădărău le face cu argumente noi în cursul expunerii. Astfel, în ce privește prima scriere a lui D. Cantemir, *Divanul sau gilceava înțeleptului cu Lumea sau giudejul Sufletului cu Trupul*, cititorul află că este o carte profană de educație, în spirit ortodox, cu numeroase trimiteri la textele filozofice ale antichității păgine. Analogia ei însă cu *Dioptra* lui Filip Solitarul nu este admisă integral, pentru că, în vreme ce *Dioptra* recomandă retragerea din lume, ascetismul, *Divanul* îl leagă pe om de viață. Ceva mai mult, *Divanul* lui Cantemir subliniază opoziția dintre creștinul de rînd și bogătaşul hrăpăret. Prezintă deci o tendință socială pozitivă.

Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago e înfățișată ca fiind scrierea cea mai apropiată de învățăturile lui Van Helmont. Deși cu numeroase alunecări spre misticism, în ea D. Cantemir încearcă să includă știința modernă în teologie.

Despre *Compendiolum universae logices institutionis* se spune că este opera cu cele mai multe implicații raționaliste. Se subliniază tendința lui D. Cantemir spre libera cugetare, ceea ce la Van Helmont nu găsim. Pentru prima oară, profesorul Dan Bădărău rezolvă aici problema izvoarelor *Logicii* lui D. Cantemir, care sînt: *Isagoge in veritatis cognitionem*, scriere a unui autor care se dă drept Porfir și *Institutio logices, ad mentem neotericorum philosophorum*, a lui Ieremia Cacavela. Planul și conținutul *Micului compendiu* reprezintă la D. Cantemir o variantă care denotă o personalitate distinctă față de variantele altor logicieni.

În legătură cu *Tratatul de muzică turcească*, se subliniază că greșim dacă admitem că învățatul român ar fi găsit terenul muzicii turcești neexplorat.

Opera care înfățișează în modul cel mai amplu ideile sociale și politice ale lui D. Cantemir este *Istoria ieroglitică*. Scrierea cuprinde tocmai aspectul care interesează filozofia. Este un roman satirico-politic care înfierăază pe boieri. Ideile pe care le cuprinde nu sînt idei de moment. Iar părerea că scrierea ar fi o imitație după *Etiopica* lui Heliodor e combătută. Opera e completată cu *Istoria secretă* a lui Procopios din Cezareea, o carte în care, de asemenea, sînt demascate abuzurile, scandalurile și corupția. Prin obiect și metodă, *Istoria ieroglitică* se îndepărtează de teologie.

Descrierea Moldovei e considerată tendențioasă și în multe privințe prea puțin obiectivă pentru ca să reprezinte o carte de știință în sensul strict al cuvîntului. Fără să fie un specialist D. Cantemir a arătat interes pentru anume cunoștințe fundamentale și de aceea și problemele pe care le ridică *Descrierea Moldovei* sînt numeroase și variate.

Despre *Istoria Imperiului otoman* se spune că este o carte în care autorul a urmărit un scop politic, imediat. Opera a avut un mare răsunet. Părerea însă că Montesquieu și-ar fi format concepția istorică sub influența lui D. Cantemir nu este

admisă de profesorul Dan Bădărău. Aceasta, pentru că învățatul francez a scris *Les considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* înainte de publicarea traducerii engleze a operei lui Dimitrie Cantemir, în timpul șederii sale la Londra, între 1729—1734. Apoi Antioh Cantemir a fost trimis ambasador la Londra în chiar anul apariției operei lui D. Cantemir, 1734. *Istoria Imperiului otoman* cuprinde două părți: una care tratează faza de ascensiune a imperiului otoman, iar a doua cea de decădere. În sfârșit, se arată că niciăeri Cantemir nu vorbește în opera sa de cauze proprii mării și decăderii imperiului turcesc. Scrierea ilustrează legea ciclică a lui D. Cantemir.

Loca obscura in cathechisi este o carte de polemică religioasă în care D. Cantemir atacă părerile lui Teofan Prokopovici „unul din tovarășii de luptă ai lui Petru I”. Gînditor progresist și ideolog al „absolutismului luminat”, Teofan Prokopovici publicase la 1720 lucrarea *Prima învățătură a copiilor*, pe care D. Cantemir o analizează critic în *Loca obscura*, fără să menționeze numele autorului. Prokopovici arătase că omul se naște rău și vicios și că procesul dezvoltării sociale este îndoslușit legal de instrucțiune. D. Cantemir observă însă că la naștere omul nu este moralicește nici bun, nici rău, dar este coruptibil și educația trebuie să-l sustragă corupției.

Din ultimii ani ai vieții datează *Collectanea Orientalia* și *Scrisoare către contele Golovkin*. Ultima este o operă cu caracter moral-filozofic. În ea D. Cantemir demonstrează că problema conștiinței morale nu e numai de resortul bisericii, pentru că aceeași problemă a oferit un subiect de discuție filozofică și pentru înțelepții necreștini din antichitate.

În 1722, Cantemir tipărește *Sistema religiei mahomedane*. Cartea este o sinteză a culturii popoarelor de religie mahomedană. Se accentuează asupra faptului că în expunerea sa, D. Cantemir se dovedește un mare adversar al tiraniei și corupției cîrmuirii politice otomane, perfidiei și duplicității marilor dregători ai Porții.

În sfârșit, *Hronicul vechimii a romîno-moldo-vlahilor* este apreciat ca un mesaj adresat tuturor romînilor. Astfel, se arată că în *Hronic*, D. Cantemir a căutat să lămurească problema originii poporului romîn, a unității și continuității, prevîstindu-i că va scăpa de umîlînțele la care este supus. Dragostea de patrie l-a făcut pe marele învățat să integreze poporul romîn în preocupările și cercetările sale cu scopul de a-l înfățișa Europei și de a-i pregăti o soartă mai bună. Umanismul lui D. Cantemir apare, astfel, ca o afirmare a simțămîntului patriotic și a conștiinței politice privitoare la structura unitară a poporului. Opera e precedată de o predoslovie în care D. Cantemir se ocupă cu problematica generală a istoriei. Preluînd de la școala umanistă romînească, în frunte cu Miron Costin, ideea latinității poporului, învățatul moldovean a pus-o în legătură cu lupta de eliberare de sub dominația otomană.

Trebuie să remarcăm interpretarea pe care profesorul Dan Bădărău o dă umanismului „întîrziat” romîn, „umanismului iezuit”, pe care-l consideră ca pe o „poziție umanistă în formă și neumanistă în fond”, ceea ce, de fapt, înseamnă, cunoașterea adîncă a clasicismului greco-latin, dar cu respectarea autorității dogmatismului bisericesc creștin. Dintre mijloacele gîndirii cantemiriene cu ajutorul cărora învățatul romîn a căutat să rezolve problemele mari ale vremii, menționăm: *deismul*, *teoria „dubiului adevăr” și legea ciclurilor*. *Deismul* lui Cantemir constă în aceea că o dată ce și-a terminat opera de creație, Dumnezeu nu se mai amestecă în desfășurarea fenomenelor naturii. Înclocuiește astfel supranaturalul cu o ordine naturală întemeiată pe rațiune.

Cu privire la *teoria dubiului adevăr*, D. Cantemir admite existența unui adevăr al teologiei și altul al filozofiei. Dar, pentru ca adevărul științei să nu știrbească autoritatea adevărului relevant, el separă domeniul teologiei de al filozofiei.

Legea ciclurilor este la D. Cantemir legea creșterii și descreșterii, care domină întreaga natură, dar pe care el o aplică mai ales în explicarea istoriei.

Lucrarea profesorului Dan Bădărău pune într-o lumină nouă remarcabilele și variatele însușiri ale operei, vitalitatea intelectuală a lui Dimitrie Cantemir. Folosînd un bogat material, profesorul Bădărău a analizat faptele și a tras concluzii cu ajutorul cărora a reușit să demonstreze idei cu care nu putem să nu fim de acord. Din lectura primelor pagini chiar, cititorul își dă seama de caracterul sistematic al cărții.

Bogat în idei, volumul sintetizează un material imens. Sobrietatea expunerii și grija de a reda adevărul în culele lui cele mai ascunse, fac din lucrarea *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* una din cele mai interesante cărți apărute în cursul anului 1964.

I. Lăzărescu

Cărțile populare în literatura românească.

Editura pentru literatură, București, 1963, vol. I—II, XL+449, 414 pag.

În literatura română veche se înglobează scrierile apărute pe teritoriul țărilor românești în veacurile al XV-lea al XVIII-lea. Aceste scrieri sînt de natură religioasă, istorică, juridică și populară. Toate sînt asemănătoare prin concepția teologică din unghiul căreia e privită viața societății în desfășurarea ei. Scrierile acestea sînt însemnate fiindcă prin ele am fost prezenți în cultura vremii, prin ele cunoaștem viața societății românești de atunci, ele au contribuit la formarea limbii românești literare și, în sfîrșit, fiindcă în ele sînt prefigurate specii literare pe care le vor ilustra, în alte condiții, marii noștri scriitori începînd din veacul al XIX-lea pînă azi.

Fiecare ramură a literaturii noastre vechi s-a bucurat de atenția specialiștilor în ce privește editarea textelor și comentarea lor. Pe linia acestor preocupări, cărțile populare au suscitată mereu un interes viu în decursul vremii, bucurîndu-se de o atenție cel puțin egală cu a celorlalte scrieri ale literaturii romine vechi.

În recenzia de față, ne propunem să subliniem aportul ultimei ediții a cărților populare la cunoașterea acestui domeniu din vechea noastră literatură. Cele două volume de cărți populare sînt alcătuite prin grija profesorilor I. C. Chițimia și Dan Simonescu, specialiști recunoscuți în domeniul vechii noastre culturi.

Volumele se deschid cu un amplu studiu introductiv în care sînt dezbătute cele mai însemnate probleme ale acestui domeniu. Urmează apoi reproducerea integrală sau fragmentară a unor manuscrise sau vechi ediții ale cărților populare respective, muncă la care și-au dat concursul și alți specialiști ca Mircea Tomescu și Elena Dumitrescu. Fiecare text este precedat de cite o introducere în care se dau indicații asupra textului reprodus, în legătură cu autorul respectiv, cu edițiile cărții, cu limba în care a apărut și din care s-a făcut prelucrarea românească, cu aspectele realiste reflectate în carte, cu valoarea artistică a ei etc. Volumele se sfîrșesc cu un glosar și un indice. Glosarul se adresează nu numai marelui public cititor, dar și lingviștilor, punîndu-le la dispoziție pentru studiile lor exemple de fonetisme rar întîlnite, forme gramaticale, neologisme și forme dialectale (p. 351). Indicele cuprinde numele proprii, titlurile operelor și numele de popoare menționate în ambele volume. Este un indice analitic, care ne informează prin scurte caracterizări asupra întregii lumi despre care scriu cărțile populare (p. 373).

În studiul introductiv sînt analizate succint lucrările clasice prin care s-au pus bazele studiului cărților populare scrise în limba română. Prima, în ordinea vechimii, este lucrarea lui Hasdeu *Cărțile populare ale romînilor în legătură cu literatura poporană cea nescrisă*, publicată în *Cuvente den bătrîni* (vol. II, 1879). Învățăutul filolog a reprodus aici un manuscris care cuprinde *Codicele Sturdzanus*. Prin manuscrisul respectiv s-au făcut cunoscute unele aspecte ale literaturii scrise în cele mai vechi redactări ale ei: literatura apocaliptică și literatura hagiografică. Lucrarea rămîne valoroasă prin transcrierea limbii textului respectiv și prin studiul comparativ al textelor noastre religioase și populare cu redacțiile lor străine. Este deficitară, totuși, prin susținerea că originea acestor cărți este bogomilică. Se știe însă că acele superstiții comune cu ale bogomililor sînt mai vechi decît bogomilismul.

Venînd după Hasdeu, M. Gaster duce mai departe studiile din acest domeniu prin lucrarea de sinteză *Literatura populară romînă* (1883) și prin *Chrestomatie romînă* (Leipzig-București, 1891). Lucrările sale în acest domeniu identifică sursele în

departate orientale ale cărților noastre populare, apoi unele asemănări cu alte lucrări din literatura populară a altor neamuri, precum și raportul dintre folclor și literatura populară scrisă. Un mare merit al lucrărilor sale îl constituie faptul că prin e.e literatura noastră populară a fost integrată în cercul larg al literaturii populare mondiale.

Studiul acestui gen de literatură este dus mai departe de Nicolaë Cartoian în lucrarea de sinteză *Cărțile populare în literatura romină* (două volume, 1929 și 1938). Cercetînd conținutul unui număr mult mai mare de cărți populare scrise decît cel studiat de înaintașii săi, el a reușit să ne dea un studiu mai aprofundat al acestora. Nicolae Cartoian a făcut o clasificare a cărților populare după conținut, a arătat filiația și vechimea acestora în literatura rominească, a precizat care au fost traduse direct din grecește și care din limba slavă, care au venit din literaturile occidentale prin filieră grecească etc.

Cu tot meritul acestor cercetători de a pune și rezolva o parte din problemele cărților populare scrise, ei nu au subliniat unele aspecte fundamentale ale acestui gen de literatură cum este caracterul realist al conținutului lor, iar în ceea ce privește raportul dintre ele și folclor, au susținut teoria în parte eronată că acestea au generat folclorul.

Folosind rezultatele cercetărilor anterioare și ducîndu-le mai departe, noii editori ai cărților populare au rezolvat în mod științific unele probleme rămase în litigiu de la înaintași. Ne vom opri asupra unora dintre ele.

În privința originii unora dintre cărțile populare intrate în patrimoniul culturii românești inclusiv acelea care au luat naștere în occident ni se indică un spațiu care se întinde între India și Palestina. Din locul lor de origine, ele au ajuns în vechea cultură rominească prin limba greacă, prin limbile slave sau direct din limbile occidentale. Cu toate că au venit din afara granițelor țării noastre, traducătorii și copiii le-au imprimat într-o mare măsură atmosfera specifică peisajului și sufletului țării și poporului nostru.

O problemă mult discutată de cercetătorii vechii noastre culturi a fost aceea a raportului dintre cărțile populare și folclor. Pornindu-se de la asemănarea dintre unele motive folclorice și aceleași motive din cărțile populare scrise, s-a susținut de unii cercetători că aceste motive s-au răspîndit prin cărțile populare și la un moment dat, pierzîndu-și paternitatea, au devenit bunuri folclorice. Referindu-se la această dispută, I. C. Chițimia susține că „orice literatură scrisă, veche sau nouă, a avut ca bază cultura și creația populară orală” (p. XXII). Poziția pe care se situează este în general justă, dar afirmația prea categorică nu corespunde întru totul realității. Folclorul nu a luat naștere într-un timp hotărît, bine precizat, ci în diferite timpuri, pe o perioadă largă. De aceea, putem deduce că au existat interferențe între creația orală și cărțile populare scrise. Sînt cărți populare influențate de folclor atît din punct de vedere al conținutului, cît și al mijloacelor de expresie, după cum în unele specii folclorice au pătruns elemente fantastice, mistice sau de altă natură din cărțile populare cu mare ecou în masele populare din anumite perioade istorice. Argumentarea lui I. C. Chițimia este susținută în sensul punctului său de vedere, dar nu trebuie să ignorăm și aspectul acesta al problemei.

Legat de această chestiune este caracterul oral al cărților populare scrise, care le apropie de creația literară orală prin „repetițiile înfîlțite în texte, accentuările în topica frazei, modul de exprimare consacrat în narațiunea orală”. Se vede din această observație că între cărțile populare scrise și creația orală a poporului există asemănări nu numai în privința conținutului — a tematicii — ci și în privința formei — a felului de a expune conținutul respectiv. Cărțile populare scrise corespund într-o mare măsură caracterului popular și acesta este împrumutat din creațiile poporului în maniera prezentării conținutului lor. I. C. Chițimia explică într-un mod original acest caracter. El nu a fost doar împrumutat din literatura orală. S-a produs un proces mai complicat. Subiectul cărții populare a circulat multă vreme oral și, în această situație, au fost împrumutate atît imagini din literatura orală cît și modul narativ specific popular. După aceasta s-a făcut redactarea în scris a narațiunii, folosindu-se elementele populare întrebunțate în timpul povestirii.

Problema periodizării cărților populare, orientată de concepția materialismului istoric, este bine pusă. Epoca feudală, în care pătrund la noi cărțile populare, este dominată de spiritul bisericii. Cărțile populare care se traduc sînt îmbibate de spiritul respectiv. Literatura apocaliptică și hagiografică subliniază din plin acest spirit. La această observație, trebuie să se mai adauge ceva. Și cărțile care exaltă eroismul au avut o legătură cu epoca respectivă, căci epoca feudală nu este numai „o epocă de admire a conștiinței maselor în spiritul resemnării în vederea unei vieți fericite dincolo de moarte” (p. XXVIII). Popoarele asuprite de jugul străin au avut la diferite răstimpuri licăriri de conștiința nedreptății istorice și s-au mișcat în acest sens. Sfîrșitul veacului al XVI-lea în Moldova și Țara Românească prin jertfele lui Ion-Vodă Armeanul și Mihai Viteazul sînt efectul acestor tresăriri. Moartea lor fizică nu a însemnat și adormirea conștiinței maselor asuprite. Traducerea și răspîndirea *Alexandriei* la începutul secolului al XVII-lea trebuie explicată în acest sens. Ele au continuat să aibă vize și adesea să acționeze în spiritul revendicărilor respective. *Alexandria* exalta aceste sentimente.

Studiul introductiv nu neglijează nici problema specifică scrierilor cu caracter literar: valoarea artistică a cărților populare scrise în cadrul literaturii noastre feudale. Ele reflectă particularitățile caracteristice diferitelor orînduiri în care au fost create sau prelucrate cu mijloace artistice bine alese. Dialogul viu și spontan din *Pildele lui Esop* sau din *Viața lui Bertoldo*, compoziția lor remarcabilă prin simplitatea adecvată conținutului din *Alexandria* și *Viața lui Tilu Buhoğlindă*, limbajul natural, potrivit stărilor sufletești pe care le exprimă din *Povestea lui Archir* sau evocarea plină de poezie din *Erotocrit* dau acestor cărți un aer de autentică poezie.

Aceste calități le-au impus atenției unor scriitori culti, care le-au prelucrat în operele lor artistice. Ne gîndim, de pildă, dacă nu cumva Eminescu, minuțios cercetător al cărții noastre vechi, nu a fost ispitit în poemul său *Călin* (file din poveste) și de peripețiile iubirii aprinse din *Erotocrit*.

Ele au inspirat pe pictori și pe muzicieni în opere de mare valoare artistică (p. XXX). Sînt apoi însemnate pentru înflorirea limbii noastre literare, fie cu expresii populare, fie cu neologisme venite din limbile din care se prelucrau. Și tot în ele se descopăr genuri noi de literatură românească: literatură apocaliptică și hagiografică, fabula (p. XXIX).

Introducerile care prefațează textul fiecărei cărți populare sînt valoroase și pentru faptul că adesea corectează unele erori de interpretare sau de informare ale cercetătorilor care s-au ocupat anterior cu studiul cărților respective. Ilustrativă în acest sens este introducerea făcută de Dan Simonescu la *Floarea darurilor* (p. 276, vol. II).

O grijă deosebită s-a manifestat în alegerea textelor reproduse. Unele reprezintă cele mai vechi manuscrise ale cărților respective, altele înfățișează edițiile cele mai complete ale textului. S-a avut în vedere de asemenea limba și valoarea literară a textului propus. Aceasta o vedem din mențiunile făcute în mod special. Iată una dintre acestea: „Traducerea a fost făcută de Filotei, la minăstirea Hurezul, puțin înainte de anul 1700. S-a dovedit că această traducere este cea mai completă, cea mai exactă și cea mai frumoasă din cîte avem în limba română” (p. 277, vol. II).

Cărțile populare sînt o adevărată comoară literară în care se oglindește spiritul popular românesc din veacurile trecute. Competența cu care s-a alcătuit ediția de față face să avem o lucrare de mult timp așteptată, care înlocuiește cu succes vechile ediții dispărute de mult.

I. D. Lăudat